

МОДЕРНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНИХ СУДОВИХ СИСТЕМ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ

Кулик С.В.,

*докторант кафедри міжнародного та європейського права
факультету міжнародних відносин
Національного авіаційного університету*

Кулик С.В. Модернізація національних судових систем в контексті міжнародно-правових стандартів.

Вказується, що важливим є зарубіжний досвід модернізації національних судових систем шляхом втілення міжнародних стандартів у конституційні закони на виконання положення Європейської Хартії про статус суддів 1998 року (далі – Європейська Хартія), де визначено, що «у кожній європейській державі основні засади поведінки суддів викладено у внутрішніх нормах на найвищому рівні, а основні положення принаймні на законодавчому рівні». Звертається увага на необхідність імплементації цього стандарту підтверджено в іншому міжнародному документі, а саме: у Пояснювальній записці до Європейської хартії про статус суддів від 10 липня 1998 р., в якій читаємо: «Основні засади, на яких ґрунтується закон про статус суддів, що визначає гарантії компетентності, незалежності та неупередженості суддів і судів, мають бути прийнятими в нормативних актах на вищому рівні, тобто в Конституції, у випадку європейських держав, які створили такий повний труднощів і неточностей основний текст.

Автор коментує вище наведені положення. По-перше, у Європейській Хартії та Пояснювальній записці, яка має статус Модельного кодексу, в імперативній формі (застосовано такі словосполучення як: «у кожній європейській державі», «мають бути прийнятими») визначено про обов'язковість втілення міжнародного стандарту в нормативні акти на вищому рівні, тобто в Конституції. По-друге, цей стандарт має бути визначеним «у кожній європейській державі», тобто жодна європейська держава не може ухилитися від виконання стандарту або проігнорувати його. Але, виникає питання: чи йдеться про всі країни Європи (географічний підхід) чи тільки держави Ради Європи або Європейського Союзу або держави-підписанти Європейської Хартії (інституційний підхід)? По-третє, у Пояснювальній записці визнано факт того, що основний текст Європейської Хартії повний труднощів і неточностей, тобто виваженість та чіткість юридичних формулювань могла б бути кращою. А де гарантії того, що текст Пояснювальної записки (Модельного закону) також не містить неточностей або двозначностей?

Відзначається, взагалі тексти кожного міжнародного документу «страждають» від двозначностей та неточностей, а з часом потребують часткового доповнення або повного перероблення. На погляд автора надання оціночних суджень у міжнародному документі про інший документ є некоректним і зайвим. Фактично ці претензії мають бути адресовані не до самого документу, а до тих, хто його розробляв, приймав та підписував.

Ключові слова: міжнародні стандарти, судові органи, судова система, правосуддя, конституційно-правове регулювання.

Kulik S.V. Modernization of national judicial systems in the context of international legal standards.

It is indicated that the foreign experience of modernizing national judicial systems by implementing international standards into constitutional laws to implement the provisions of the European Charter on the Status of Judges of 1998 (hereinafter the European Charter) is important, where it is determined that «in every European state, the basic principles of the conduct of judges are laid down in internal regulations at the highest level, and the main provisions at least at the legislative level.» Attention is drawn to the need for the implementation of this standard confirmed in another international document,

namely: in the Explanatory Note to the European Charter on the Status of Judges dated July 10, 1998, which reads: «The basic principles on which the law on the status of judges is based, which defines guarantees of competence, independence and impartiality of judges and courts should be adopted in normative acts at the highest level, that is, in the Constitution, in the case of European states, which created such a basic text full of difficulties and inaccuracies.

The author comments on the above provisions. Firstly, in the European Charter and the Explanatory Note, which has the status of a Model Code, in an imperative form (such phrases as: «in every European state», «must be adopted») are used, it is determined that the international standard must be implemented in regulatory acts at the highest level, i.e. in the Constitution. Secondly, this standard must be defined «in every European state», that is, no European state can evade the implementation of the standard or ignore it. But, the question arises: are we talking about all the countries of Europe (geographical approach) or only the states of the Council of Europe or the European Union or the signatory states of the European Charter (institutional approach)? Thirdly, the Explanatory Note recognizes the fact that the main text of the European Charter is full of difficulties and inaccuracies, that is, the balance and clarity of the legal wording could be better. And where are the guarantees that the text of the Explanatory Note (Model Law) also does not contain inaccuracies or ambiguities?

It is noted that, in general, the texts of each international document «suffer» from ambiguities and inaccuracies, and over time require partial additions or complete revision. In the opinion of the author, providing evaluation judgments in an international document about another document is incorrect and unnecessary. In fact, these claims should be addressed not to the document itself, but to those who drafted, accepted and signed it.

Key words: international standards, judicial authorities, judicial system, justice, constitutional and legal regulation.

Постановка проблеми. Сучасні національні судові системи стикаються з численними викликами, пов'язаними з необхідністю забезпечення справедливості, ефективності та доступності правосуддя. Глобалізація, зростання міжнародних зв'язків та інтеграційні процеси, зокрема в Європі, вимагають від національних судових систем відповідності міжнародним правовим стандартам. Це обумовлює потребу у модернізації національних судових систем, спрямованої на підвищення їх функціональної спроможності, транспарентності та відповідальності. Однією з головних проблем є різноманітність правових систем та їхніх традицій, що ускладнює імплементацію універсальних міжнародних стандартів.

Важливим аспектом модернізації є необхідність інтеграції принципів верховенства права, захисту прав людини та основних свобод, як це визначено міжнародними правовими документами. Водночас, існує потреба у врахуванні специфіки національних правових систем та соціально-культурних контекстів.

Таким чином, проблема модернізації національних судових систем в контексті міжнародно-правових стандартів є багатогранною і вимагає комплексного підходу, що включає аналіз існуючих практик, розробку нових методів і механізмів їх впровадження, а також постійний моніторинг та оцінку ефективності проведених реформ.

Стан опрацювання цієї проблематики щодо модернізації національних судових систем на підставі міжнародно-правових стандартів, були досліджені багатьма науковцями. До них належать: Городовенко А., Бринцев В., Хавронюк М., Гуртова Ю. та інші.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши декілька конституцій або основних законів демократичних держав на предмет дотримання ними міжнародних стандартів у сфері судочинства ми можемо досягти результату щодо модернізації національних судових систем на підставі міжнародно-правових стандартів.

Конституція Фінляндії (фін. Suomen perustuslaki), яка була прийнята 11 червня 1999 р. та набула чинності з 1 березня 2000 р. Відповідно до змін конституційних актів в 2000 году країна перейшла від президентської до парламентської демократії.

В Конституції чітко прописаний розподіл державної влади за трьома гілками: законодавча влада здійснюється Парламентом, який також вирішує питання державної економіки; виконавча влада здійснюється Президентом Республіки та Державною Радою, члени якої мають користуватися довірою Парламенту; судова влада здійснюється незалежними судами, причому найвищими судовими органами є Верховний суд та Вищий адміністративний суд [3, § 3].

Стосовно судової системи, то вона складається з трьох видів: суди загальної юрисдикції, адміністративні суди та спеціальні суди. Суди загальної юрисдикції є Верховний суд, апеляційні суди та окружні суди. Загальними адміністративними судами є Вищий адміністративний суд та регіональні адміністративні суди. Спеціалізовані суди здійснюють правосуддя за спеціально визначеними категоріями справ.

Дуже цікавим є конституційне положення про заборону створення так званих «*satunnaisten tuomioistuinten*», що може у перекладі означати і як надзвичайні суди, і як тимчасово обрані, і як створені навмання тощо.

Стосовно напрямів розгляду судами справ, то Вищу судову владу у цивільних та кримінальних справах здійснює Верховний суд, а у справах адміністративної юстиції – Вищий адміністративний суд. Вищі судові органи здійснюють нагляд за судочинством відповідно до своїх юрисдикцій. Вони можуть звертатися до Державної Ради з пропозицією щодо прийняття законодавчих заходів.

В конституції Фінляндії визначено також функціонування Державного суду, який розглядає справи за звинуваченням членів Державної Ради, Канцлера юстиції при Державній Раді, Омбудсмена при Парламенті, членів Верховного суду та Вищого адміністративного суду у незаконних діях під час виконання посадових обов'язків. Державний суд розглядає також кримінальну справу у випадку, якщо Канцлер юстиції, Омбудсман або Державна Рада вважають, що Президент Республіки винен у здійсненні зради батьківщині чи державної зради чи злочину проти людяності. Про заведену справу повідомляється Парламент. Якщо Парламент при цьому більшістю за три чверті від загальної кількості поданих голосів приймає рішення про притягнення Президента до кримінальної відповідальності, Генеральний прокурор підтримуватиме звинувачення у Державному суді, а повноваження Президента на цей час припиняються. В інших випадках притягнення Президента до кримінальної відповідальності за службові дії не допускається [3, § 91–101].

Цікавим є визначення в Конституції Фінляндії повноважень Канцлера юстиції, завданнями якого є здійснення нагляду за законністю діяльності не тільки Державної Ради, але й Президента Республіки.

Крім того, Канцлер юстиції здійснює нагляд за тим, щоб суди та інші органи влади, а також посадові особи, службовці громадських органів прокуратури та інші особи, які здійснюють громадські функції, дотримувалися законів і виконували свої обов'язки. До посадових обов'язків Канцлера юстиції також відноситься нагляд за реалізацією основних прав та свобод людини. Він також на запити Президента, Державної Ради та міністерства дає відомості та висновки з правових питань. Канцлер юстиції щорічно подає до Парламенту та Державної Ради звіт щодо своєї діяльності та про свої спостереження за дотриманням законів [3, § 108].

До речі, говорячи про статус Верховного суду Фінляндії, то згідно із положеннями Конституції помилювання Президент Республіки може зробити в певному випадку, отримавши спочатку висновок Верховного суду, шляхом звільнення повністю або частково засудженого від покарання, призначеного судом, або помилювати від іншої кримінальної санкції [3, § 105].

Отже, можна констатувати, що Конституція Фінляндія стосовно поділу влади на три гілки та визначення засад правосуддя є взірцем імплементації міжнародних стандартів у сферу судочинства.

Після розгляду певних положень Основного закону Федеративної Республіки Німеччина, а також Конституцій Польської Республіки, Чеської Республіки, Латвійської Республіки та Фінляндії можна зробити загальні висновки стосовно конституційної модернізації судових систем не тільки в країнах, основні закони котрих було досліджено, але й в інших європейських державах.

По-перше, в кожній конституції країн Європи включено глави або розділи, у яких визначені основні положення про судові системи. Хоча у загальних положеннях означено про рівність всіх трьох гілок державної влади, однак глави (розділи) про судову владу у структурі конституційного закону завжди йдуть після законодавчої та виконавчої гілок. Це зовсім не применшує роль судової влади, а скоріше дана традиція, що склалася завдяки застосуванню способів та засобів законодавчої техніки – завжди визначати конституційними нормами функціонування судової системи лише після законодавчої та виконавчої гілок.

По-друге, якщо у главах (розділах) стосовно законодавчої та виконавчої гілок влади майже детально визначено конституційними нормами весь об'єм необхідних для них приписів, то для судової гілки подібної деталізації немає, а визначаються лише основні із відсиланням на інші законодавчі акти про систему судочинства.

По-третє, у главах (розділах) про правосуддя як правило визначається види судів, компетенція або основні характеристики правового статусу вищих судів (конституційні суди, державні суди), їхня структура, порядок призначення на посади суддів, а решта елементів судових систем, у тому числі компетенція та їх взаємодія, визначається іншими актами національного законодавства. Отже, наявність лише загальних правових приписів, відсутність деталізації судових систем та механізмів взаємозв'язку між її елементами становить зміст конституційного регулювання судової гілки влади країн-членів ЄС.

По-четверте, у жодному тексті конституції європейської країни не можна знайти прямі визначення щодо всієї сукупності компетенцій конкретних судових органів, натомість сформульовані на підставі міжнародних стандартів принципи судової влади у вигляді норм найбільш загального, керівного характеру, що визначають місце судової влади в системі єдиної державної влади. До таких принципів відносяться інституціональні, функціональні та організаційні (судоустрійні).

По-п'яте, особливістю конституційно-правового регулювання судової влади є те, що вона у значній мірі пов'язана із правами та свободами людини та громадянина. Отже, значна частина принципів та інститутів у сфері правосуддя визначено у главах (розділах), де йдеться саме про права і свободи людини: право на судовий захист (вільний доступ до суду); право на оскарження судового рішення; право на оскарження в суді свого затримання; незалежність і самостійність судової влади (суддів); заборона на створення надзвичайних (особливих) судів; участь народу в здійсненні правосуддя; публічність або гласність судової діяльності; здійснення правосуддя лише належним (законним, ординарним) судом; судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію про себе і членів своєї сім'ї; усність і безпосередність судового процесу; застосування конфіскації майна виключно за рішенням суду; здійснення правосуддя в розумні строки; вмотивованість судових рішень; доступність правової допомоги, яку здійснює адвокатура тощо. Звичайно серед цих принципів та інститутів на конституційному рівні визначаються ті, що є загальновизнаними міжнародними стандартами, а саме: недоторканність особи і особистого життя, презумпція невинуватості, самостійність і безсторонність, здійснення правосуддя тільки належним суддею і судом, вмотивованість судового рішення, недоторканність і незмінюваність суддів, участь народу у відправленні правосуддя, обов'язковість участі в процесі захисника, універсальність судового захисту тощо.

По-шосте, обов'язковим елементом конституційного регулювання судової системи є правове визначення інституту суддівського самоврядування для створення належних організаційних умов, захисту професійних інтересів суддів та вирішення питань внутрішньої діяльності судів.

По-сьоме, незважаючи на наявність в конституціях глав (розділів) щодо правосуддя, в більшості основних законів держав окремою главою або окремим розділом визначаються повноваження судів спеціальної юрисдикції, в першу чергу конституційних судів (далі – КС). Крім повноважень конституційними нормами визначаються склад, фінансування та належні умови для функціонування, незалежність та недоторканість судів КС, а стосовно порядку організації та діяльності, підстав і порядку звернення до КС, процедур розгляду ним справ і виконання рішень, взаємовідносин з іншими органами державної влади тощо робиться бланкетне посилання на закон, який має бути у державі окремо прийнятим. Обов'язковим атрибутом конституційного припису щодо рішень та висновків КС є те, що вони є обов'язковими, остаточними і не можуть бути оскаржені.

По-восьме, говорячи про конституційні приписи стосовно повноважень судів, то в більшості європейських країн, як правило, обов'язково визначається такі: контроль за діяльністю органів виконавчої гілки влади та вирішення державно-правових конфліктів, зокрема, між найвищими органами державної влади (гілками влади, республіканськими і місцевими владними структурами, конфлікти у парламентській діяльності тощо). Іноді в конституціях прямо вказуються причини виникнення конфліктів, наприклад, прагнення законодавчої, виконавчої гілок влади або глави держави одержати для себе якомога більше владних повноважень; порушення суб'єктами державно-правових відносин норм конституції і законів, міжнародно-правових актів, ратифікованих парламентом; різне тлумачення гілками влади конституційних норм тощо. При цьому може вказуватися якими судами мають розглядатися ці конфлікти (суди адміністративної юрисдикції, або конституційні суди, або державні суди).

По-дев'яте, для більшості європейських країн притаманним є визначення у конституціях підстав та порядку притягнення до відповідальності вищих посадових осіб держави за участю вищих судових органів країни або спеціально утворених судових установ. Також може бути визна-

чена конституційна відповідальність экс-глави держави як вид ретроспективної конституційної відповідальності. Іноді дається перелік правопорушень або злочинів за яких може настати відповідальність.

Стосовно визначених вище дев'ятьох типових та загальних для всіх європейських країн моментів конституційного регулювання судових систем дуже коротко та змістовно, але у ракурсі того, про що йшлося, висловився науковець А. Городовенко: «конституційно-правове регулювання судової влади в країнах Європи, має ряд особливостей. По-перше, в Основному Законі держави, як правило, закладаються основні засади організації та діяльності судової влади. По-друге, судова система на рівні конституції окреслюється досить схематично, деталі ж викладені на рівні законодавства про судоустрій. Проте конституції країн, як правило, не оминають визначення юрисдикції вищого суду країни. По-третє, обсяг конституційного регулювання судової влади значно розширився за останні десятиріччя і провідне місце у цьому займають постсоціалістичні країни» [4, с. 77].

Отже, конституційне регулювання організації та діяльності судових систем в європейських країнах, в цілому, здійснювалося та здійснюється зараз шляхом поступового але безупинного зміцнення судової гілки влади. Ось чому в міжнародних документах, у яких йдеться про стандарти розробки в національних державах керівних документів (стратегій, концепцій, планів тощо), обов'язково передбачається на першому місці визначення напрямів удосконалення конституційних положень з модернізації судоустрою, статусу суддів, судочинства та інститутів правосуддя тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Європейська Хартія про статус суддів. Лісабон, 10 липня 1998 року. URL: <https://court.gov.ua/userfiles/05.pdf>.
2. Пояснювальна записка до Європейської хартії про статус суддів від 10 липня 1998 року (Модельний кодекс). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a46#Text.
3. Suomen perustuslaki. 11.6.1999/731. Hallinnonala: Oikeusministeriö. Voimaantulo: 01.03.2000. URL: <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1999/19990731>.
4. Городовенко А. Загальні засади конституційної модернізації судової системи як об'єктивного суспільно-правового процесу. *Актуальні проблеми правознавства*. Випуск 1 (13). 2018 р. С. 73–79. URL: <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/28836/1/%D0%93%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>.